

Måns skrivare

Biografi

Skrev under en saköreslängd 1587 20/12 i "Kullbäckstorp" för böter utdömda på Askims häradsting under det gångna året. Han skriver där att han suttit i häradshövdingen i Askims härads ställe; välbördig Anders Olofsson till Uddetorp. Kan ha skrivit kvittensen själv och satt sitt sigill under, tyvärr suddigt och omöjligt att tyda. (LR 1587, AD bild 97). Det finns en kvittens från Hisingens sakören 1589 (AD bild 211). År 1590 finns också ett kvitto gällande ting i Askims härad. Han skriver där att han varit i Askims härad och hållit ting i häradshövdingens ställe. Från nästa bevarade längd (år 1600) är det Anders Olofsson själv som en tid håller i ting och sakören.

Fastigheter

Under den tid Måns skrivare upptas i Lilla Kullbäckstorp var den en halv kronogård. Det finns mycket skrivet om detta i domböckerna. En hel del finns på olika ställen i OGB men utan egentlig systematik. Det har gått att samla ihop flera barn och arvingar i domböckerna under många år och placera in dem i familjeöversikten.

Domboken 1595 28/6, lätt normaliserad: "Fäste Reor Larsson i Uggleedal (Askim sn) lag till nästa ting, själv sjätte (=av de sex män som krävdes för att fria sig i en sådan här sak), att göra sig och sin hustru fred, att de icke vet utav Måns skrivares söners gods, Isak och Elias Månsson, ej heller har de något av det". Reor och hustrun nämns i mtl 1606 och var då över 60 år gamla. Mer går inte att få ut av skattelängderna. Den 23 oktober återkom han med fem män som gick i god för honom och kunde av "överheten och häradsnämnden" inte överbevisas och fick sin fred i denna sak. De fem männen var Jon, Tord och Måns i Storegården, Nils i Frölunda och Per Påvelsson. Intressant vid en första anblick är de tre från Storegården. Alla kan härledas i texten om Storegården i avsnittet om lagläsaren, men det är svårt att se något tydligt släktsamband.

År 1649 23/2 och 1650 4/11 gällde det barns och barnbarns arv i Hönekulla och SKBT. Då nämns Anna Gudmundsdotter som ett barnbarn. Hon var dotter till länsmannen Gudmund Andersson och Måns skrivares dotter Maret och gift med Lars Andersson guldsmed i Göteborg. Här sägs att Ingegerd Månsdotter i Hönekulla var gift med Lars Jonsson som då var avliden. Ingegerd var inte dotter till Måns skrivare, vilket man kan förledas tro, utan till tidigare underfogden Måns Andersson i Hulebäck. Lars Jonsson var född i Hönekulla. Arvet i de här två gårdarna kom genom Måns skrivare och hustrun Kerstin Tordsdotter. Lars guldsmed kom att inneha hela fjärdeparten i Hönekulla. Den sålde han 1671 2/6 till Måns Börgesson och hans hustru Ingeborg Gudmundsdotter i SKBT och Olof Börgesson och hans hustru Anna Nilsdotter, hälften till vardera. Här gäller det Börgessonernas arv och inte Ingeborg Gudmundsdotters. Det verkar som om OD inte kom så långt med de släkterna. I dmbk 1672 10/6 beskrivs hur Erik Pihl och hans hustru Anna Bånge köpte ½ pund smörränta i Storegården i Kärra, Fässberg sn, Gudmund i Livereds hustrus arv, vilket nu innehades av barnen Lars, Börge och Ingeborg (hon i SKBT, g.m. Måns Börgesson ovan).

Om Hönekulla: i dmbk 1620 10/6 nämns att Anna Larsdotters barn och Tora Larsdotter avhände sig allt arv till brodern Tormod Larsson i Hönekulla. Vid samma ting bytte barnen till en Rasmus sitt arv i Hönekulla mot Dvärred i Lindome socken i Halland. Brodern Olof fick det i Hönekulla, medan Elf, Anna och Ingeborg fick det andra. I NLT nämns 1587 20/3 en Måns Larsson utan angiven hemort, troligen som vittne, i ett mål som gällde personer i Balltorp, Fässberg sn, och 1591 13/8 en Måns

Larsson i Hönekulla, som satt med vid rådstugan i en högre befattning än rådman: sannolikt Måns skrivare, även om det var hustrun som kom från Hönekulla.

Djupedalen (Djupedals äng eller Ödegärdet)

Denna äng blev föremål för mycket tvistande och rättsliga procedurer, vilket berodde på att den var mycket viktig för LKBT: den gav 2 pund smör, medan huvudgården bara gav 1 pund.

Domboken 1648 29/3

Jöns Hanssons hustru Karin Andersdotter (d. t. Anders Torkelsson) uppträdde själv i rätten om Djupedals äng och framvisade ett gammalt syne- och dombrev från 1593 11/9 (ej bevarat) av fordom häradshövdingen Anders Olsson till Uddetorp: den hade först upptagits av Måns skrivare till LKBT, sedan åter hävdad av dem i SKBT och upptagen efter förra danska fejden, varefter Måns hållit en laga syn och enligt ett dombrev vunnit den från SKBT in under kronogården LKBT. Måns har lite före sin död överlåtit på sin dotter, som blev gift till SKBT, att "höga" samma hage och äng. Men de har mot lag och dom tillvällat sig den och avhänt den kronogården. De hänvisar till hennes salig faders dombrev och "skaft" att de skulle ha uppodlat den "av öde och skogsroten". De fick "skaftebrev" vid Råvekärrs ting 1629 10/9 enligt fullmakt från juni 1625 av kung Gustav Adolf till ståthållaren Per Jöransson och jägmästaren Erik Krabbe. Parterna uppvisade alltså två domar som gick emot varandra, varför saken remitterades till lagtinget.

Extraordinarie lagting 1648 17-18/8 (andra dagen i Jöns Hanssons hus)

Parter: Jöns Hansson i LKBT med fullmäktige svärsonen, häradsskrivaren Arvid Andersson, mot bönderna Nils och Måns Börgesson i SKBT. *Ärende:* Djupedals äng som räntar 2 pund smör, upptagen från skogsroten av Måns skrivare "på nytt efter fem års ödesmål" och undergått häradssyn 1593. Kronogården LKBT köpt av Jöns Hansson från kung Gustav Adolf på Västerås slott 1630 10/3 med fasta 1631 8/2 av Anders Torkelsson.

Ängen påstods alltid enligt jordeboken ha legat under LKBT, men lagläsaren Anders Torkelsson hade 1629 dömt den under SKBT. Lars guldsmed inkallades å hustruns sida (dotterdotter till Måns skrivare). Det dömdes att Anders Torkelssons brev skulle ogillas. Svarandena anlitate advokaten Mats Andersson som visade sig aldrig ha deltagit vid ett extraordinarie lagting men ändå dristade sig att komma med påståenden om procedurfel (att förhandlingen hölls i kärändens hus), för vilket han "näpstes". Han uppträdde drucken i rätten och bedömdes inte veta vad han sade utan fick gå ut och sova ruset av sig. Svarandena måste då agera själva. Man kom fram till att Anders Torkelsson vid tinget 1629 "infört osannfärdiga skäl och berättelser och givit dom emot dom". Det hade tydligen varit tal om detta innan han gick ur tiden, varvid han, när han blev varse den förra domen, skall ha sagt att han inte hade dömt så om han vetat om den. Jöns Hansson påstods ha drivit deras (svarandenas) släkt från LKBT. De hänvisade till ett av två kungliga brev, detta från Johan III (det andra från Gustav Adolf 1630), men där nämndes inte Djupedals äng. Måns skrivares änka kunde inte hävda ängen utan gav den åt sin son Börge Månsson i SKBT. Svarandena hade givit Jöns Hansson en oxe för att han inte skulle klandra och Anders Torkelsson en oxe när han dömde ängen till dem.

Lagtingets redogörelse för ängen enligt synedomen 1593: Måns skrivare bodde i LKBT och uppröjde och upptog Djupedal från skogsroten och byggde hus där. Men danskarna brände ner huset under

"*mellan Jutefejden*", vilket lade det öde i några år tills Måns tog upp den på nytt till LKBT och byggde hus och gärdsgårdar. Efter synen av två häraders nämnder skattlade häradshövdingen den för 2 pund smör och lade den till LKBT, så att det tillsammans blev 3 pund. Erfarna nämndemän tillfrågades hur det gick till i början. De sade sig veta att det var Måns som tog upp ängen från skogsroten och hävdade den under LKBT, där han bodde, tills "jutarna i förra jutefejden" under kung Eriks tid brände hus och gärdsgårdar, varefter den låg öde i 5 år. Sedan tog Måns skrivare upp den igen och lade den under LKBT. Han var svarandena Nils och Måns Börgessons farfader. Sedan kom den till SKBT som ovan nämnts. En nämndeman visste att ängen i gamla jordeböcker legat under LKBT. Länsmannen Carl Andersson kunde visa jordeböcker från 1626 och andra år, vilka hade ängen under LKBT.

Sammanfattning i lagrätten: 1. Måns skrivare var den som först röjt ängen och lagt den till LKBT. 2. Efter en syn skattlades den under LKBT. 3. Efter Måns död överlät änkan ängen till sonen i SKBT, som haft den alltsedan dess. 4. De äldsta nämndemännen visste inte när dombrevet skrevs. 5. Dom mot dom i saken. 6. Svarandena kunde inte neka till (att ha mutat med) oxar. 7. Både äldre och nyare jö visade att ängen hörde till LKBT. 8. Kärandeparten visade att kung Gustav Adolf givit honom åtkomst till Djupedals äng.

Dom nästa dag klockan åtta. Domskaäl (siffrorna hänvisar till punkterna i stycket ovanför): 1) Synedom 1593 25/9 av häradshövdingen och två häraders nämnd skattlade ängen under LKBT. 2) =1. 3) Änghagen under gamla jutefejden nedbränd och legat öde i några år och på nytt upptagen av Måns skrivare. 4) =3. 5) =8. 6) =7. 7) =4 och att de inte kände till någon syn innan Anders Torkelsson dömde den under SKBT. 8) =5 och att han i domen infört obevisade och osannfärdiga påståenden. Dessutom: 9) =6 och att kung Johans brev inte rörde Djupedal. 10) =brevet som Anders Torkelsson hänvisade till ger inte rätt laga fång.

Ovanstående domböcker ger var för sig en ofullkomlig, och tillsammans svårtolkad, bild av hur Lilla Kullbäckstorp med Djupedals äng kom till. OGB lämnar viktiga upplysningar i texten till Lilla och Stora Kullbäckstorp och Djupedal, men ger ingen samlad bild. En källa som kortfattat refereras i OGB (se nedan) men som jag inte haft tillgång till är dmbk 1763. Allt detta måste sättas i samband med det man kan hämta i skattelängderna. I OGB:s texter som är noga med att ange källorna finns inte dmbk 1597 27/6 med. Där framkommer viktiga pusselbitar: Björn Olsson och hans hustrus syster Sigrid tilltalade Kerstin Måns Larssons om Kullebäcks gård (=Lilla). Hans svåger Olof i KBT hade drivits från gården, med orätt eftersom Olof hade upptagit gården från öde och sedan inte hade råd att bygga och "utgöra pålagor" (betala skatt). Då gick Måns Larsson till K. Majt:s fogde Olof Torstensson (tjänstetid 1576–79, var död 1580) och tog samma hemman och bodde där i 8 år och drog sedan till salig konung Johan (regeringstid 1569–92) och köpte sig bördsrätten och fick salig konungens brev, som Kerstin "*Monsse*" lade fram i rätten, till Måns i livstiden och hans efterkommande efter honom. Hon kunde därför inte fränkännas gården. Och Måns Larsson har förbättrat samma hemman med en hage som han har intagit under hemmanet och skattlagt för 2 pund smör och gården ej mer än 1 pund som tillförne=3 pund.

Dmbk 1763 (OGB): då framlades ett brev av Johan III av den 4 maj 1583, enligt vilket dåvarande åbon fått rätt att bruka och besitta för sig och sina efterkommande i evärdelig tid. Likaså företeddes sköte- och skaftebrev av 1571, 1575 och 1589.

Om nu allt det ovannämnda sätts samman, kan det bli så här:

Måns bodde i LKBT före kriget 1563–70, så många år att han hade hunnit ta upp ängen i skogen och bebygga den och att den hade kommit att brukas av åborna SKBT. Den blev inte synad och skattlagd från början.

Under kriget brändes ängen med husen, sannolikt i början av kriget, och låg öde i 5 år.

Den upptogs sedan av en Olof i SKBT (nämns i mtl 1606 som över 60 år gammal). Troligen han som fick fasta 1571. Men han förmådde inte bruka och skatta ängen.

Måns skrivare tog då upp ängen på nytt och fick 1575 fastebrev av kronofogden Olof Torstensson. Han bodde där i 8 år. Förvärvade sig bördsrätten och fick kungligt brev på den 1583 (Johan III).

Ett fastebrev utfärdades 1589, men ingen källa omtalar varför. Det måste i alla fall ha varit utställt på Måns skrivare. Syn förrättades 1593 11/9, varvid ängen skattlades till 2 pund smör (dubbelt så mycket som LKBT). Detta ses klart i de bevarade jb 1590 och 1600.

Mellan 1593 och 1600 dog så Måns Larsson. Änkan orkade inte bruka ängen själv utan överlät den till sonen Börge Månsson i SKBT. Han blev åbo i SKBT år 1600 (mtl 1601), varför det var ungefär då som han fick ta över ängen.

Ända till 1648 hävdade SKBT denna äng som åbon 1629–30 fått fastebrev på av lagläsaren Anders Torkelsson i Pixbo. Vid tinget detta år konstaterades att lagläsaren måste ha dömt emot en tidigare dom, varför hans dom förklarades ogiltig och ängen återgick slutligen till LKBT.

Familjeöversikt

m. **Måns Larsson**, (härads)skrivare och lagläsare i Askims härad åtminstone 1576–93¹, d. 1593/1600 i Lilla Kullbäckstorp, Råda sn

h. **Kerstin Tordsdotter**, f. 1540/45 i Hönekulla, Råda sn², nämnd som änka i jb 1600–28

¹ Nämns fr. o. m. 1576 i LKBT i den första bevarade tiondelängden och sedan även i andra räkenskaper. Måste dock ha bott i LKBT en ganska lång tid före 1563, eftersom han hade odlat upp en äng i skogen innan dess och att den hunnit övergå till SKBT genom hävd (dmbk enligt ovan). Skrev under brev på tinget 1576 20/7 i fogden Olof Torstenssons närvaro. Kallas omväxlande Måns skrivare och Måns Larsson 1577–83 (men Olof Nilsson enligt LR häradsskrivare då och således oklart varför Måns kallas skrivare), lagläsare 1587–90 ” i häradshövdingen Anders Olofssons till Uddetorp ställe” (saköreslängder). Kallas häradshövding 1579 i 1620 10/6. Verkar ha levt ännu 1593 25/9 (dmbk) men var död före 1600 (jb).

Av visst intresse är den Måns skrivare som 1565–80 nämns i Snåkered, Landvetter sn efter en Lasse Bengtsson 1547–50 (försvinner därifrån ungefär samtidigt som en sådan dyker upp i Askims härad – men 1580 nämns en sådan i båda gårdarna). I alla fall ingen tänkbar far i LKBT före honom (en Olof och sedan en Erik). En Måns fanns i Hulebäck, Råda sn, 1545–50. Han skrevs 1547 Måns Larsson. Kan möjligen vara han, men då var Måns hustru Kerstin Tordsdotter bara precis född. Det finns uppgifter som antyder att Måns skrivare var gift två gånger (bl.a. att han hade söner Isak och Elias, vilka hade en annan arvsprofil än de övriga barnen och varit omöjliga att finna i Askims härad). I så fall kan det vara han som nämns i Snåkered (även om året 1580 ovan är något svårt att förklara) och att Kerstin var hans andra hustru.

² Hon var den änka Kerstin som i mtl 1606 står under Gudmund i LKBT. Hon var då över 60 år gammal, och nämns först redan 1600 i jb och en lagmanspenninglängd ovanför Gudmund (1601 i längd över hjälpskatt, då överst och Gudmund under henne). Till gården hörde utjorden eller ängen Djupedalen som gav 2 pund smör. Se särskilt avsnitt om den. Det är i lagmansrättens protokoll 1648 17-18/8 som vi får Kerstins patronymikon.

s. *Isak*, nämnd 1595 28/6³

s. *Elias*, nämnd 1595 28/6

s. *Börge*, nämnd 1601–38 i SKBT (se nedan lite om hans familj)⁴

d. *Maret*, g. m. länsmannen Gudmund Andersson i LKBT och Landvetter⁵

d. *Karin*, g. m. Jon i Hönekulla⁶

d. *Karin*, g.m. Börge NN, son Nils i Bragnum, Barne härad 1628⁷

d. *Kerstin*, g.m. Börge Nilsson i Korndal, Fässberg sn⁸

d. *Sigrid*, g.m. Jöns i Bråta, Råda sn⁹

m. **Börge Månsson**, nämndeman i Stora Kullbäckstorp, Råda sn, s.t. ovanst., nämnd 1601–38 ibm

h. **NN**

s. *Nils*, nämnd fr. o. m. 1638, g.m. Börta Larsdotter och bosatt i SKBT¹⁰, under barnen i mtl 1666

s. *Måns*, nämnd fr. o. m. 1639, g.m. Ingeborg Gudmundsdotter¹¹ och bosatt i SKBT, utgammal och under barnen i mtl 1669

HK 2022

³ Med brodern Elias nämnd i denna dmbk angående jord, där en Reor Larsson i Uggleedal, Askim sn, tillfrågades. Isak och Elias verkar betydligt äldre än de andra barnen och omtalas aldrig senare i samband med dessa, vilket kan betyda att Måns varit gift mer än en gång.

⁴ En av tre betrodda män i Råda sn som skrev under mtl 1606. Nämnas redan 1601 i en längd över hjälpskatt på säd och boskap som någorlunda motsvarar en mtl. De här nämnda barnen till Måns stämmer med att systrarna ärvde 1/7 och brodern 2/7, vilket också talar för att Isak och Elias tillhörde ett annat gifte och ärvt å annan ort.

⁵ Son till länsmannen i Sävedals härad Anders Gudmundsson i Landvetter (nämnd 1566–84), i sin tur son till länsmannen Gudmund Bengtsson ibm (nämnd 1550–65 – ”länsmansgården” 1550, utan personnamn).

⁶ Dotter Anna Jonsdotter. Svårtolkat ställe i dmbk 1649 23/2 om arv i Hönekulla och SKBT efter Måns skrivare. Men där står tydligt att en Anna Jonsdotter hade modern Karin i Hönekulla.

⁷ 1628 18/3: Nils Börgesson i Bragnum avhände sig allt arv i KBT (=SKBT) efter modern Karin Månsdotter, 1/7 i 1/3 där, till Börge Månsson i SKBT. En sådan liten del kostade 10 daler. I Bragnum har det inte gått att finna någon Börge eller Nils Börgesson i skattelängder 1590–1629.

⁸ 1627 22/1: Börge Nilsson gjorde då rätt för sig gentemot sonen Nils Börgesson och lämnade honom lösörearvet efter den avlidna hustrun och hennes far Måns skrivare i KBT. Dessutom sålde Nils Börgesson allt sitt fasta arv (=i LKBT) efter morfadern Måns skrivare och i SKBT efter mormodern Kerstin, 1/7 i 1/3 där, till morbrodern Börge Månsson. En Börge i Korndal vittnade 1589 22/9 vid rådstugan i Nya Lödöse. I Korndal nämns en Börge åtminstone 1619–29 men inte i mtl 1606.

⁹ 1627 22/1: Jöns i Bråta sålde sin hustru Sigrid Månsdotters arv i SKBT, 1/7 i 1/3 där, till hennes bror Börge Månsson. En Jöns Andersson var husman i Lilla Bråta 1614–16, sannolikt denne, och kom efter en änka 1606. Jöns nämns t. o. m. 1645.

¹⁰ Bröderna med hustrur nämnda i dmbk 1650 och 1652.

¹¹ Det fanns tre svårutredda Ingeborg Gudmundsdotter och tre Måns Börgesson i Askims och Sävedals härad samtidigt. En Ingeborg var dotter till länsmannen Gudmund Andersson i LKBT och Landvetter och en till Gudmund Bengtsson i Livered, Kållerød sn. Den senare var gift med en Måns Börgesson. Den förra menar OD varit gift med lagläsaren Anders Torkelsson, men Måns i SKBT blev gift flera år innan lagläsaren dog. I Våmmedal i Kållerød nämns Måns Börgesson med hustru 1635–56 (änkan Anna 1657), även det flera år för tidigt. Att länsmansdottern skulle ha varit gift med lagläsaren under en period kan inte beläggas via bevarade källor. Dessutom nämns Ingeborg Gudmundsdotter som änka hemma i Landvetter i mtl 1652–78 (möjligen kommen från Backa i samma socken, där det nämns en änka Ingeborg 1646–51).

